

VIZIJA IN PRAKSA V PRENOVI SAKRALNE ARHITEKTURE

UDK 711.168, 726
COBISS 1.02 pregledni znanstveni članek
prejeto 18.10.2005

Visions and practise in renewal of ecclesiastic architecture

izvleček

Prispevek je razdeljen na tri vsebinske sklope. V prvem je predstavljena prenova kot poseben segment arhitekturnega ustvarjanja, povezan s preurejanjem obstoječih stavbnih struktur. Utemeljuje jo njena vrednostna podstat, ki je zakoreninjena v pozitivnem odnosu do arhitekturnih dosežkov preteklosti in njihovega odločilnega pomena za kakovost arhitekture sedanjosti ter prihodnosti.

V drugem sklopu je prikazan odnos Cerkve do prenove sakralne arhitekture kot ga je mogoče izluščiti iz cerkvenih dokumentov. Za Cerkev je prenova kot princip preurejanja obstoječega v določeni meri celo teološko pogojena, saj omogoča ohranjanje in plemenjenje tistih sestavin bogoslužnih stavb, zaradi katerih le-te postajajo "pastoralno sredstvo".

V tretjem sklopu pa je z nekaterimi izpostavljenimi značilnostmi liturgične prenove bogoslužnih stavb na Slovenskem nakazan določen razkorak med vizijo izraženo v cerkvenih dokumentih in praksi.

abstract

The article is divided into three distinct parts. The first brings renewal as a specific segment of architectural creativity, which is tied to rearrangements of extant built structures. Its rationale stems from values, which are grounded in positive relations to architectural achievements of the past and their decisive significance for the quality of architecture of the present and future.

The second part deals with relations of the Church to renewal of ecclesiastic architecture, as can be discerned from the church's documents. The Church sees renewal as a principle of rearranging the extant and a theologically conditioned act, since it enables preservation and upgrading of those parts of devotional buildings, which make them "pastoral vehicles".

By pointing out certain characteristics of liturgical renewal in devotional buildings in Slovenia in the third part, a specific gap is shown between practise and visions expressed in Church documents.

ključne besede:

Prenova, sakralna arhitektura, liturgična prenova.

key words:

Renewal, ecclesiastic architecture, liturgical renewal.

Vrednostna podstat prenove

Postopno demokratizacijo naše stvarnosti spremlja v zadnjem poldrugem desetletju proces intenzivne gradnje ne samo na področju infrastrukture, temveč tudi na področju stanovanjske gradnje, gradnje večjih oskrbovalnih središč in ne nazadnje kompleksov, namenjenih preživetju našega prostega časa. Znano dejstvo, da je prostor končna dobrina, še zlasti na način kot ga vidijo skozi očala zaslužka in tržne zanimivosti novodobni lastniki kapitala, daje vedno skromnejšim ostankom še nepozidanih stavbnih zemljišč do nedavnega še nepredstavljivo tržno vrednost. Med različne in po naravi raznorodne posledice takega procesa je mogoče uvrstiti tudi intenzivno preurejanje obstoječe stavbne strukture, značilno zlasti za urbana naselja.

S preurejanjem obstoječega v arhitekturi pa je tesno povezan pojem prenova, čeprav med njima ni mogoče preprosto postaviti enačaja. Če namreč z izrazom "preurejanje" na najbolj splošni ravni zamejimo posege v obstoječo stavbno strukturo od novogradenj, ima prenova znotraj tega polja svoje jasno določljivo mesto. V ne tako davni preteklosti smo bili priča zavračanju prenove kot pomembne arhitekturne discipline, saj naj bi sodila bolj pod okrilje restavracije, konzervatorstva in ostalih dejavnosti spomeniškega varstva, ker naj bi bila po naravi neinventivna.

Danes k sreči skoraj ne najdemo arhitekta, ki bi prenovi odrejal njen arhitekturni značaj. Prenova je kot princip preurejanja obstoječega v arhitekturi postala celo vrednota, s katero se želi ponašati marsikatera arhitekturna realizacija. To pa še ne pomeni, da so s tem rešeni vsi nesporazumi v zvezi s prenovo. Najpogosteje namreč koreninijo v različnih interpretacijah njenih vsebinskih izhodišč.

O vsebinskih značilnostih prenove ne moremo govoriti ne da bi se dotaknili njene vrednostne platforme. V Slovarju

slovenskega knjižnega jezika je pojem prenove, razložen na dva načina. Prvič so tako opredeljeni posegi, zaradi katerih "kaj dotrajanega, poškodovanega postane tako kot novo." [SSKJ, 1997: 1006] in drugič so to posegi, zaradi katerih "se kaj po lastnostih, značilnostih razlikuje od prejšnjega, slabšega." (Prav tam) S tem v zvezi je zanimiva še opredelitev pojma "restavrirati", ki je razložen kot "narediti, da kaj poškodovanega ali s predelovanjem spremenjenega spet dobi prvotno obliko, obnoviti". [SSKJ, 1997: 1162] Temeljni poudarek, ki ga je mogoče izluščiti iz gornjih citatov je, da prenavo kot arhitekturno intervencijo na izbrani stavbni strukturi zaznamuje zavezanost arhitekta, da v procesu prenove doda zatečeni stavbni strukturi nove, zlasti pa kakovostno boljše arhitekturne vrednosti, za razliko od restavracijskih posegov, katerih namen je vračanje zatečene stavbne strukture v njeno prvotno stanje. S tem v zvezi je tako mogoče izpeljati vsaj dve ugotovitvi.

1. Tako kategorija "novo" kot tudi kategorija "kakovostno boljše" sta vrednostni kategoriji, ki jima je potrebno dati vsebino, saj je prav od vsebinske jasnosti predstavljenih vrednot v odločilni meri odvisna uspešnost določene prenove.

2. Obe kategoriji sta v vsebinskem pogledu nujno vezani na značilnosti stavbne strukture, ki je predmet prenove.

Celovitost vrednotenja stavbne strukture se tako kaže kot odločilni korak, na podlagi katerega je mogoče določiti najvišje vrednosti, ki jih je le-ta dosegla v dosedanjem razvoju. Ugotovljene najvišje vrednosti pa v vsebinskem smislu na ravni presojanja "novosti" in "kakovostno boljšega" prenovljene stavbne strukture predstavljajo najnižjo vrednost, ki jo mora arhitekt z arhitekturno intervencijo v kakovostnem smislu preseči.

Odločilnost celovitega vrednotenja stavbne strukture za ugotavljanje uspešnosti prenove le-te se v končni konsekvenci

dotika temeljnega odnosa ustvarjalca - arhitekta do preteklosti, do zgodovine kot dejstva naše stvarnosti. Čeprav so za odnos arhitekturne stroke do preteklosti v današnji stvarnosti značilni številni odtenki, zadostuje za osvetlitev bistva obravnavanega problema bipolarnost, ki jo slikovito prikaže David Watkin v svojem uvodu v zgodovino zahodne arhitekture. Po njegovem mnenju gre na eni strani za predstavo o zgodovini kot trupu, o razvoju arhitekture pa kot pokopališču, na katerem ima vsak arhitekturni stil svoj nagrobnik s pedantno izpisano letnico njegovega rojstva in smrti. [Watkin, 1992: 8] Pristašev takega odnosa ne manjka tudi pri nas, če smemo sklepati po zanosu predstavnika slovenske arhitekturne "scene" ki v svoji apoteozi ideji gradnje novega "babilonskega stolpa" v Ljubljani samozavestno označi zgodovino arhitekture kot "čudovit Muzej in predvsem uporaben arhiv napak". [Lovas, 2004: 62] "Obiski" takega pokopališča naj bi bili kar se da redki, da zagledanosti arhitektov v egocentrično maksimo domnevne arhitekturne avantgarde "upati si" ne bi zmotilo spoznanje o obstoju in prepričljivosti tudi drugačnega pogleda na arhitekturno ustvarjanje utemeljenega na kategoriji "znati".

Na drugi strani pa gre za pojmovanje zgodovine arhitekture kot pomembne vrednote, ki je odločilno zaznamovala zahodno kulturo. Zato postavlja Watkin nasproti prisposodbi pokopališča podobo cvetočega vrta, ki izraža svežino in življenjsko moč principov pretekla arhitekture. Dokaz za to svežino je zgodovina arhitekture sama s svojimi pomembnimi dosežki.

Gre torej za dva med seboj nasprotna si pogleda na arhitekturno produkcijo preteklosti. Prvi v njej vidi nujno zlo, ki ga je potrebno "avtorsko posodobiti" in najpogosteje rezultira v rešitve, pri katerih je zlorabljen kakovost obstoječe stavbne strukture za prikrievanje neinventivnosti in semantične plehkosti arhitekturne intervencije, značilno skrite za oznakami "kontrast med starim in novim", "staro se zrcali v novem" ipd.

Predstavljenemu pogledu nasproten je pogled, ki temelji na podobnem temeljnem načelu kot ga uporablja kazensko pravo, po katerem je posameznik nedolžen dokler mu ni dokazana krivda. Prevedeno na obravnavano temo bi pomenilo obravnavati stavbarstvo preteklosti kot načelno kakovostno dokler za posamezno sestavino le-tega s celovito analizo ne ugotovimo nasprotnega. Arhitekt se s spoštovanjem tega načela odreka miku trenutne arhitekturne atraktivnosti, saj svojo ustvarjalnost uokvirja v razvojne, funkcionalne, konstrukcijske in arhitekturne zakonitosti stavbne strukture, ki jo prenavlja. V takem ravnanju se povsem približa načelom trajnostnega razvoja (Sustainable Development) ki že dobro desetletje niso več zgolj prizadevanja redkih zanesenjakov, temveč postajajo vseobvezujoč globalni proces.

Teološke korenine preнове sakralne arhitekture

Problematika preнове sakralnih stavb je globoko ukoreninjena v specifičnem odnosu Cerkve do sakralnih stavb oziroma natančneje povedano v interpretaciji vloge sakralnih stavb v uresničevanju njenega pastoralnega poslanstva. V izogib nesporazumom v zvezi z razumevanjem večpomenskega pojma "cerkev" bo v nadaljevanju ta izraz pisan z veliko začetnico, ko gre za poimenovanje institucije in z malo začetnico, ko bo izraz uporabljen za poimenovanje njene sakralne stavbe.

Sakralne stavbe - cerkve - so bile že od samih začetkov institucionalizacije krščanstva (4. stol. po Kr.) deležne osrednje pozornosti vodstva Cerkve. Središčno vlogo sakralne stavbe utemeljuje na njeni specifični funkciji - omogočati zbiranje krščanskega občestva k evharistiji. Prav evharistija kot osrednji misterij krščanstva vzpostavlja dvojno razsežnost sakralne

stavbe: fizično in zakramentalno.

Fizična se izraža v specifičnem ustroju krščanskega sakralnega kompleksa, specifičnih prostorskih enotah, ki ga sestavljajo, specifični opremljeni in kar je bistveno: specifični - liturgični rabi.

Zakramentalno razsežnost sakralne stavbe pa po eni strani vzpostavlja Cerkve, ki s posvetitvijo take stavbe formalno potrdi njeno primernost za bogoslužno rabo in jo izvame iz svetne rabe, na drugi strani pa krščansko občestvo s prepoznavanjem in uporabo take stavbe kot prostora misterija božje navzočnosti. Posebnost in ekskluzivnost take vloge sakralne stavbe pojasnjuje tudi "Pismo o potrebnosti in nujnosti inventarizacije in katalogizacije kulturnih dobrin Cerkve", v katerem Papeška komisija za kulturne dobrine opredeljuje sakralno umetnost kot "vrhno preobleko" in "oprijemljive stopinje njenega nadnaravnega življenja." [Pismo, 1999: 146]

S to posebno, sakralni umetnosti lastno vlogo, so utemeljena tudi prizadevanja za zagotavljanje njene trajnosti, saj posamezna sestavina sakralne umetnosti s tem, ko presega običajne meje njene trajnosti, v predstavljenem kontekstu pridobiva na sporočilni moči, kot ugotavlja v svoji okrožnici Papeška komisija za kulturne dobrine: "Za Cerkve je pomembno kako se iz roda v rod prenaša njena dediščina kulturnih dobrin. Te dejansko predstavljajo bistveni člen v verigi izročila, so čutni spomin evangelizacije; postajajo pastoralno sredstvo." [CD, 97: 21]

Iz ohranjenih pisnih dokumentov je razvidno, da je tak odnos do sakralne umetnosti prisoten že od samih zametkov Cerkve kot institucije. V tej zvezi je vsekakor potrebno izpostaviti imenovanje prvega komisarja za ohranitev antičnih kulturnih dobrin leta 1534 s strani takratnega papeža Pavla III. [CD, 97: 136] Med številnimi ukrepi, s katerimi je vodstvo Cerkve skozi stoletja svojega obstoja zagotavljalo kontinuiteto pričevalnosti sakralne umetnosti sta za njeno ohranitev in vrednotenje velikega pomena okrožnici državnega tajnika kardinala Gasparrija (15. april 1923, št.16605 in 1. september 1924, št.34215). Slednja, naslovljena na italijanske škofove, naznanja ustanovitev "posebne osrednje komisije za sakralno umetnost v vsej Italiji", s sedežem v Rimu, da bi povsod in s pomočjo lastne dejavnosti vodenja, nadziranja in propagande, s sodelovanjem s škofijskimi komisijami vzdrževala buden in delaven smisel za krščansko umetnost in pospeševala pravilno ohranjanje in povečevanje umetnostne dediščine Cerkve. [CD, 97: 138]

Zgoraj navržena dejstva nikakor nimajo namena slikati odnosa Cerkve do preнове kot idealnega, brez stranpoti, na katere bi le-te ne moglo zanesti v njenem iskanju stalno se spreminjajočega se ravnotežja med zavezanostjo najglobljim vsebinam krščanstva na eni strani ter mikavnostjo raznolikega prepletanja njenih institucionalnih struktur s posvetnimi na drugi. Pomembnejše je razumeti globoko, drznil bi si reči celo teološko utemeljenost preнове kot posebnega principa preurejanja grajenih struktur v procesu gospodarjenja s kulturno dediščino Cerkve. Tako pomembno mesto ji daje njeno vodstvo samo, ko zavrača poudarjanje zgolj estetskih prvin umetnostne dediščine, obsoja zanemarjanje njenega pomena kot sredstva kateheze in bogočastja ter nalaga delnim cerkvam, da na premišljen način izpostavijo "kontekstualni pomen umetnostno-zgodovinskih dobrin, ki jih v njihovi estetski vrednosti ne gre povsem ločiti ne od njihove pastoralne vloge ne od zgodovinskega, družbenega, okoljskega in bogoslužnega konteksta, ki ga na poseben način odražajo in izpričujejo." [CD, 97: 22-23]

Slika 1: Prenova župnijske cerkve sv. Martina pri Fari. Izvedba novega stropa v glavni ladji. V tehničnem pogledu je nov strop zasnovan kot obešen strop, ki je pritrjen na obstoječo pravokotno mrežo tramovja tako, da jo s spodnje strani v celoti zapira. S tem je po eni strani zaprt pogled na nekvalitetno in na določenih mestih že poškodovano tramovje, po drugi strani pa taka rešitev omogoča členitev novo nastale površine v ritmu poslikanih polj na bočnih stenah ladje oziroma v ritmu arkad med ladjami.

Renewal of the parish church St. Martin near Fara. The new ceiling of the main nave. In the technical sense, the new ceiling was built as a suspended ceiling, which is fixed to the extant rectangular grid of girders and completely encases it from the bottom. Thus on one hand, the largely poor quality girders, which are in several places also damaged, are hidden from view and on the other, structuring of the new surface is enabled, whereby the new surfaces follow the rhythm of the illuminated fields on the side walls and arcades between the naves.

Vizija in praksa

Kompleksna vpetost Cerkve med že omenjena vsebinska izhodišča in izzive stvarnosti, katere del je, pomembno sooblikuje pogoje za uresničevanje vizije v praksi. Med njima je stalen razkorak že zaradi dejstva, da je prvo rezultat miselnega procesa, saj praviloma vsebuje izrazito teoretske poudarke, postavljene v dolgoročni časovni okvir in zato tudi temu primerno splošne, da bi se izognili vplivom, ki so posledica spreminjajoče se vsakodnevne realnosti. Drugo pa vsaj v primeru prenove predstavlja niz konkretnih opravil oziroma aktivnosti, ki jih prvi usmerja, vsekakor nekaj stvarnega, v nekem smislu dokončnega. Predstavljena bipolarnost omogoča na ravni vizije izčiščevanje izhodišč oziroma vrednot, ki določajo okvir fizične aplikacije, v proučevanju prakse pa ugotavljanje stopnje usklajenosti le-te z izhodišči vizije. Bolj ko je namreč področje, kateremu je vizija namenjena, široko oziroma raznoliko, težje je določiti skupne prvine, ki jih taka vizija kasneje povzame. Povedano še posebej velja za koncilске usmeritve v zvezi s sakralno umetnostjo, saj so morali imeti koncilski očetje pri pripravi le-teh pred očmi proces planetarnih razsežnosti z vsemi kulturnimi, civilizacijskimi, zgodovinskimi in razvojnimi razlikami vred.

Poteze stalnega, pa hkrati nenehno spreminjajočega se razkoraka med vizijo in prakso je glede na pričujoči (po obsegu omejen) okvir smiselno predstaviti v času, ki ga živimo oziroma s tistimi razširitvami, ki pomembno osvetljujejo današnje stanje na obravnavanem področju. Mednje gotovo sodi Drugi vatikanski koncil (sklenjen leta 1965), ki je med številnimi reformnimi procesi v življenju Cerkve sprožil tudi obsežno in kompleksno dogajanje, povezano s tako imenovano "liturgično prenavo" sakralnih stavb. Ker gre za časovno jasno opredeljen pojav in hkrati za relativno svežo ter dobro dokumentirano vizijo se zdi proučevanje razkoraka med vizijo in prakso toliko zanimivejše tako v znanstveno-raziskovalnem kot tudi aplikativnem pogledu.

Ob proučevanju zapisov iz časa po Drugem vatikanskem koncilu, povezanih z liturgično prenavo sakralne arhitekture, je pogosto zaslediti trditve o tako rekoč revolucionarnih spremembah, ki naj bi jih na tem področju le-ta uveljavil. Take trditve se zdijo ob študiju koncilskih dokumentov najmanj pretirane, če že ne neresnične. V Zakoniku cerkvenega prava iz leta 1944 sicer preberemo naj ordinariji: "skrbe, ko zaslišijo, če je treba, tudi strokovnjake, da se bodo pri zidanju ali popravljanju cerkva spoštovale ustaljene krščanske oblike in zakoni krščanske umetnosti." [Zakonik, 1944: 433] vendar citirana določila ne gre direktno povezovati z uveljavljeno prakso v sakralni umetnosti na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Poznavalec sakralne umetnosti prelat Flis namreč ugotavlja, da tedanja doba: "zida eklektično, sloge si izbira in zida za poskušno romansko, gotško, renesansko ali pa tudi brez sloga." [Flis, 1885: 166] Taka praksa kaže na pomembno odstopanje od vizije, ki je izražena v "Konstituciji o svetem bogoslužju". V njej preberemo, da ni Cerkev: "nobenega sloga razglasila za sebi lastnega, ampak je v skladu z značajem in razmerami narodov ter potrebami različnih obredov dopustila oblike vsake dobe. S tem je v teku stoletij ustvarila umetnostni zaklad, ki ga je treba nadvse skrbno varovati."

Zadnje ugotovitve dajejo slutiti, da snovalci vizije sodobnega sakralnega prostora niso imeli pred očmi želje po nečem povsem novem, še ne videnim, temveč kot so zapisali: "naj se novosti ne uvajajo, razen če jih terja resnična in nedvoumna korist Cerkve; pri tem je treba skrbeti, da nove oblike nekako organsko rastejo iz dosedanjih oblik." [SC, 70] S poudarjanjem organske rasti so odločno zavrnili iskanje na polju sakralne umetnosti za vsako ceno izvornih rešitev in ponovno utemeljili kontinuiteto kot konstitutivno razsežnost pokoncilске sakralne umetnosti. Izvirnost pa, kot nesporna kakovost vsake polnokrvne umetnine s tem nikakor ni izključena. Razlika je v tem, da je, ko govorimo o sakralni stavbi, omejena na raven interpretacije sicer izvornih vsebin, ki omogočajo njeno razpoznavnost - kontinuiteto kolektivnega spomina, povezanega z njo - znotraj arhitekturne tipologije.

Na nevarnost preplitvega in iz dvatisočletne kontinuitete iztrgane interpretacije usmeritev povezanih s prenavo sakralnih stavb opozarja že takoj po zaključku koncila kardinal Lercara. [Pismo, 1965: 2] Da njegova bojazen ni bila brez podlage, ugotavlja že v istem dokumentu, ko opozarja na pretirano domačnost, ki jo po njegovem izraža arhitekturno neizrazito interpretirana hierarhičnost sodobnega sakralnega prostora [Pismo, 1965: 2], na prevečkrat nepremišljeno postavljanje oltarja "versus populum", kar je po njegovem mnenju sicer s pastoralnega vidika koristno, pa vendar dodaja: "je ta sama po sebi tako dobra želja do sedaj pripeljala v nekaterih primerih do neokusnih, nerazumnih in nasilnih rešitev." (Prav tam) Kritika preplitve in zgolj tehnicistično funkcionalistične interpretacije koncilskih dokumentov je še ostrejša v okrožnici "O skrbi za zaklade cerkvene umetnosti". V njej opozarja Kongregacija za klerike na dejstvo, da so mnogi "ne glede na opozorila in predpise apostolskega sedeža celo izvajanje prenove bogoslužja porabili kot povod za neprimerne spremembe v cerkvenih prostorih, za uničevanje in zapravljanje neprecenljivih vrednot." [Okrožnica, 1971: 44] V istem dokumentu daje tudi zelo jasno navodilo: "Če je treba umetnine in zaklade iz prejšnjih časov prilagoditi novim bogoslužnim predpisom, naj škofje poskrbijo, da bo to narejeno le, če je res potrebno, in tako, da ne bodo umetnine poškodovane ..." (prav tam).

Slika 2: V oblikovnem pogledu gradijo strop variirani motivi križa, ki jih členi mreža svetlobnih "cvetov". S tem, ko so svetila vgrajena v samo stropno oblogo, ostaja lepo proporcionirana prostornina glavne ladje neokrnjena. Gosta mreža svetil pa le-to povsem presvetli in stopnjuje njeno monumentalnost.

In the design sense, the ceiling is built from variations of the cross motif, which are distinguished by a grid of lighting "rosettes". By integrating the lighting fixtures into the ceiling cladding itself, the well-proportioned main nave's volume remains intact. The dense grid of lights nevertheless provides strong lighting and thus enhances its monumentality.

Značilnosti prenove sakralne arhitekture na Slovenskem

Gornje ugotovitve nedvomno veljajo tudi za prenovo sakralnih stavb na Slovenskem. V drugi polovici 20. stoletja sakralne arhitekture na Slovenskem ni zaznamoval le Drugi vatikanski koncil s svojo prečiščeno vizijo poslanstva Cerkve v sodobnem svetu temveč v pomembni meri tudi spremenjeno razmerje med njo in državo, ki se je uveljavilo kmalu po drugi svetovni vojni. Cerkev in država sta si postala ideološka nasprotnika, kar se je v mnogočem odražalo tudi na polju sakralne arhitekture. Ker ni namen pričujočega sestavka podrobno razčlenjevati odslikave tega razmerja v sakralni arhitekturi, naj kot prikaz njene zlorabe v politične namene služi drobec iz osebnih zapisov škofa Vovka. V njegovem pogovoru s članom IS LRS, Borisom Kraigherjem, 27. junija 1953, v katerem je skušal preprečiti rušenje znamenite cerkve v Poljanah pri Škofji Loki je na škofovo začudenje "da isti, ki so sedem let trdili, kako je znamenita, sedaj naenkrat pravijo, da ni umetniške podlage za ohranitev." in vprašanje "Ali ni škoda uničiti stavbe, ki dvetretjinsko stoji?" dobil odgovor Kraigherja "Sam sem pogledal iz avta cerkev. Ni govora, da bi ostala. Sicer pa: Spremenite svoje odnose, se bomo pa tudi o tem menili!" [Vovk, A. 2003, str.336]

Kljub zapletenim razmeram, ki so obremenjevale predstavljeni odnos, je bilo v času po zadnjem koncilu

prenovljenih na Slovenskem veliko število sakralnih stavb. Ta proces sicer v bolj umirjeni dinamiki poteka še danes. Njegova intenzivnost je v zadnjih štirih desetletjih dosegla že take razsežnosti, da se laičnemu opazovalcu kaže prenova sakralnih stavb kot najpomembnejši rezultat zastavljene reforme. Izhajajoč iz že citiranih koncilskih usmeritev, predvsem pa opozoril, se zdi bližja resnici ugotovitev, da je bila sakralna arhitektura prepogosto uporabljena (zlorabljen?) za polje dokazovanja doslednosti v uveljavljanju tako imenovanih "koncilskih reform".

Logična posledica reformnih prizadevanj za zagotavljanje arhitekturnih rešitev, ki bodo omogočale "dejavno sodelovanje vernikov" je dejstvo, da je prenova sakralnih stavb najizraziteje posegala v notranjost le-teh. Po korenitosti prenovitvenih posegov izstopajo posegi v prezbiterij. Med skupne značilnosti le-teh je mogoče uvrstiti postavitev novega oltarja, ki omogoča maševanje na način, da je duhovnik obrnjen k vernikom, postavitev ambona za branje svetopisemskih besedil in pogosto tudi krstnega kamna. Ker gre pri naštetih posegih za vstavljanje novih elementov v obstoječi prostor prezbiterija je praviloma z njimi povezana tudi zamenjava celotnega tlaka v prezbiteriju in preoblikovanje stopnice oziroma stopnic, ki oddaljujejo prezbiterij od prostora za vernike.

Ob tako zastavljenih prenovah se postavljajo naslednji pomisleki:

Pomembna značilnost sakralnih prostorov na Slovenskem je njihova majhnost in z njo praviloma povezana zasičenost. Zasičenost je pogosto rezultat barokizacije sakralnih stavb, ki je v zasledovanju sočasnih "modnih trendov" izkoristila, včasih domiselno, večkrat pa nasilno, še zadnje prostorske možnosti dotičnega sakralnega prostora. Vnašanje dodatnih elementov v opisane prostore tako nujno razvrednoti simbolno težo elementov samih in soustvarja semantični kaos. Tako nastala "gneča" v prezbiteriju pa najpogosteje celo otežuje najelementarnejšo liturgično rabo.

Pomensko zmedo ne ustvarja samo gostota elementov temveč tudi njihovo podvajanje. V običajni sakralni stavbi na slovenskem tako najdemo kar tri praviloma baročne oltarje, ki s postavitvijo in oblikovanjem obvladujejo celotni sakralni prostor. Ob postavljanju novega oltarja, ki mora biti dimenzijsko in oblikovno prilagojen novemu načinu maševanja, se pojavlja problem prepričljivosti osredinjenja sakralnega prostora, ki naj bi ga po koncilskih določilih vzpostavljala oltar kot osišče liturgičnega dogajanja.

Podobno se dogaja z ambonom kot nadomestkom za prižnico, čeprav v koncilskih določilih ne najdemo mesta, kjer bi bila prižnica kot element sakralnega prostora označena za neprimerno v sodobnem bogoslužju.

Glede na pogostost in hkrati problematičnost prenovitvenih posegov v sakralnih prostorih je potrebno poleg prezbiterija omeniti še pevski kor. V tem primeru ne gre za prilagajanje obravnavanim koncilskim usmeritvam. Tovrstni posegi so pogosto radikalni, saj gre za odstranitev obstoječega kora in gradnjo novega, oziroma za bistveno povečanje in s tem tudi predrugачenje obstoječega. Med utemeljitvami najpogosteje slišimo domnevno slabo urejenost dostopa na kor, prevelika utesnjenost pevcev in praviloma nameravano zamenjavo obstoječih orgel z novimi. Slednje je v zadnjih desetletjih preraslo v nekakšno iracionalno polje rivalstva med posameznimi župnijami za prestiž, ki naj bi bil povezan s čimbolj mogočnim tovrstnim inštrumentom. Le-ta vse bolj postaja odločilni kriterij pri načrtovanju prenovitvenih posegov, povezanih s pevskim korom in hkrati marginalizira razmisleke o pogosto občutljivem

razmerju med korom ter ostalim prostorom in med velikostjo inštrumenta ter akustičnimi značilnostmi sakralnega prostora.

V dozdajšnjem razmišljanju o značilnostih prenove sakralnih stavb na Slovenskem sta bila izpostavljena samo dva najbolj ogrožena dela sakralnega prostora, ki pa hkrati odločilno sooblikujeta podobo celote. Prenovitevne posege v sakralnih stavbah pa je mogoče razčleniti tudi glede na tipološke značilnosti arhitekturnih intervencij. Tako izhodišče generira v grobem dve tipološki skupini.

Pri prvi gre za posege v sakralno arhitekturo, ki kažejo prevladujoč vpliv umetnostno-zgodovinske stroke. Z vidika uvodoma predstavljenih značilnosti prenove kot principa preurejanja grajenih struktur, so taka preurejanja po vsebini že na meji z "restavracijo", saj je na novo dodanih sestavin relativno malo. Pomembna značilnost takih prenov pa je tudi izrazita podrejenost arhitekturnih prvin novih sestavin prvotnemu izgledu dotične sakralne stavbe, ki se kaže v nevtralnem oblikovanju, v oblikovanju novih elementov, ki se želi priličiti oblikovnim prvinam zatečenega likovnega izraza sakralne stavbe, v asimetričnih postavitvah daritvenega oltarja, da ne bi zastiral pogleda na glavni oltar in nenazadnje v oblikovanju najpomembnejših elementov prezbiterija - oltarja in ambona - kot premičnih elementov, ki jih je mogoče kadarkoli odstraniti iz prezbiterija. Nove sestavine so tako obravnavane kot nekakšno nujno zlo, ki naj bi v čim manjši meri obremenjevalo prvotno podobo sakralne stavbe. Teološko-liturgični vidik je v takih prenovah pogosto drugotnega pomena ali pa je celo povsem zanemarjen. Slednje se kričeče odraža prav v primeru lokacije novega oltarja, ki naj omogoča maševanje duhovnika obrnjenega k ljudem, saj je v koncilskih dokumentih le-ta označen kot simbolno, teološko in liturgično najpomembnejši element bogoslužnega prostora.

V drugo skupino pa je mogoče uvrstiti prenove sakralnih stavb, pri katerih prevladujejo značilnosti arhitekturnega oblikovanja. Za to skupino je značilna izredna raznolikost arhitekturnih rešitev, kar je mogoče razumeti kot iskanje sodobnega arhitekturnega odgovora na pastoralne potrebe Cerkev, vezane na sakralno stavbo. Prepogosto pa je ta raznolikost posledica nerazumevanja specifične, s kristocentričnostjo zaznamovane sakralnosti, hierarhičnega ustroja sakralnega prostora, teološkega in simbolnega bogastva njegovih specifičnih prvin in podobno. Značilnost tovrstnih intervencij je večja radikalnost pri posegih v obstoječo stavbno strukturo in pogosta neuravnoteženost le-teh s prepričljivostjo novega. Skrajnost predstavljajo primeri, ko je poseg celo tako obsežen, da postane zatečena stavbna struktura bolj ali manj logičen privesek ali celo torzo v novi arhitekturni celoti (Reteče pri Škofji Loki, Dornberk, Litija, Zreče). Vrednostno dno pa dosegajo posegi, ki kažejo, da sploh ne gre več za iskanje rešitev, ki bodo nadgrajevale kakovost določene bogoslužne stavbe, temveč za brezplodno merjenje moči med vztrajanjem spomeniško-varstvenih služb na skoraj dosledni nesprenemljivosti zatečenega, naročnikovim vztrajanjem na popolni zadovoljitvi njegovih prepogosto subjektivno obarvanih funkcionalnih zahtev in arhitektovim egom, ki v taki nalogi vidi predvsem priložnost za dokazovanje lastne kreativnosti.

Slednje izpostavlja z vso ostrino pomen in hkrati nevarno neartikuliranost odnosa kot temeljne drže v procesu prenove sakralnih stavb. Prav vrednostno harmoniziran odnos ne samo do sakralne stavbe, ki je predmet prenove, temveč tudi med dejavniki, ki prenovo take stavbe soustvarjajo, je nujni predpogoj kakovostne rešitve. V okrožnici, ki se nanaša na vzgojo duhovnikov za "občutljiv" odnos do kulturnih dobrin, s katerimi

upravljajo, je ta problem opredeljen kot "neučinkovitost razgovorov s svetom umetnikov in znanstvenikov" [Pontificia 1992, 2]. Problem skrhanega dialoga je izpostavil že papež Pavel VI., ko je opozoril v nagovoru umetnikom na "nekatero umetniške izraze, ki nas žalijo" in nadaljeval: "Včasih pozabljate (umetniki op. av.) na osnovno pravilo vašega poslanstva, ne ve se kaj govorite, ne veste niti sami: sledi jezik Babilona, konfučnosti. In potem, kje je umetnost." [Devetak, 1983: 40]

Slika 3: Izmenjajoče ponavljanje motivov in minimalni višinski zamiki ustvarjajo dinamično polnost ter plastičnost površine, le-ta pa povezuje bočna pasova poslikav v harmonično celoto. Strop je izdelan iz masivnega češnjevega lesa v naravni barvi.
The consecutive repetition of motifs and minimal vertical shifts create a superficial dynamic fullness and plasticity, which link with the illuminated side panels into harmonic unity. The ceiling is made of massive cherry wood in natural colouring.

Za sklep

V arhitekturni stroki se postopno uveljavlja pojem "prenova prenove", s katerim označujemo prenovitvene posege na že v preteklosti prenovljenih stavbah. Poleg številnih tako teoretičnih kot tudi praktičnih dilem, ki jih odpira opisana potreba, se hkrati ponuja tudi nova priložnost, priložnost vsaj do neke mere popraviti napake, storjene v preteklosti. Taka priložnost se nakazuje tudi na področju sakralne arhitekture, po štirih desetletjih trajanja liturgične prenove.

Izziv nove priložnosti je potrebno začeti udejanjati najprej na ravni zgoraj opisanega odnosa, ki se kaže kot nujnost jasnejše vizije o tem, kakšen sakralni prostor potrebuje Cerkev na Slovenskem za izvrševanje svojega poslanstva. Konsistentnost take vizije pa nujno soustvarja sočasno poglobljeno osvetljevanje misterija navzočnosti presežnega v svetu. Če naj bo sakralna stavba "posoda", v kateri se bo le-ta prepričljivo razodeval, mora znati Cerkev kot naročnik umetniškega dela vedno znova artikulirati tiste njegove razsežnosti, ki se ji zdijo (ne subjektivni oceni posameznika - tudi klerika) v danem času in prostoru najbolj aktualne.

Te naloge ne more prevzeti nihče drug. Pretekla obdobja nas učijo, da je bogastvo in žlahtnost omenjene artikulacije tesno povezano s spoštovanjem in domiselnim kontinuiranim prevrednotenjem izročila tipoloških, ikonografskih, simbolnih in pomenskih vsebin, ki soustvarjajo razpoznavnost in izjemnost sakralne arhitekture na Slovenskem. Tak proces pa ne more potekati na nekakšni ljubiteljski ravni, saj ga je v njegovi kompleksnosti mogoče učinkovito zaobjeti le z orodji, značilnimi za znanstveno raziskovanje.

Viri in literatura

- AAS. 1947, št.39, Vatikan.
- Benedetti, S., 1985: Problemi današnjega sakralnog graditeljstva. V: Kapitanović, V., ur.: Služba božja XXV/3, Franjevačka visoka bogoslovija, Makarska.
- Devetak, V., 1983: Liturgijski susreti i umjetnost. V: Babić, M., ur.: Služba božja XXIII/1, Interdejecezenski Liturgijski Odbor, Makarska.
- Drugo navodilo za pravilno izvajanje Konstitucije o svetem bogoslužju.
- Flis, J., 1885: Stavbinski slogi, založba pisateljjeva, Ljubljana.
- Janez Pavel II., 1999: Pismo umetnikom (Naslov izvornika: Lettera del Papa Giovanni Paolo II. agli artisti. Prevod: J. Zupet). Družina Ljubljana
- Konstitucija o svetem bogoslužju. (Sacrosanctum Concilium).
- Lovas, D., 2004: viva, Podrecca!. V: Klik - revija za kreativno računalništvo, št.64/12-01(2005), Pro anima,d.o.o., Ljubljana, str.62)
- Okrožnica o skrbi za zaklade cerkvene umetnosti, 1971. V: Prenovljeno bogoslužje 1981, Slovenski medškofijski liturgični svet, Ljubljana.
- Pismo o pastoralni vlogi cerkvenih muzejev. 2002: Papeška komisija za kulturne dobrine Cerkev. V: Valenčič, R., ur.: Cerkveni dokumenti 97, Družina, Ljubljana.
- Pismo kardinala Lercara o liturgični obnovi, 1965. V: Radič, J., ur.: Služba božja V/5-6, Interdejecezenski Liturgijski Odbor, Makarska.
- Pismo o potrebnosti in nujnosti inventarizacije in katalogizacije kulturnih dobrin Cerkev. 1999: Papeška komisija za kulturne dobrine Cerkev. V: Valenčič, R., ur.: Cerkveni dokumenti 97, Družina, Ljubljana, str.146)
- Pontificia commissio, de patrimonio artis et historiae conservando. 1992: Okrožnica št. 121/90/18.
- Prenovljeno bogoslužje, 1981: Slovenski medškofijski liturgični svet, Ljubljana.
- Prvo navodilo za pravilno izvajanje Konstitucije o svetem bogoslužju. (Inter Oecumenici).
- Ratzinger, J., 2000: The Spirit of the Liturgy, Ignatius press, San Francisco.
- Tretje navodilo za pravilno izvajanje Konstitucije o svetem bogoslužju.
- Vovk, A.: V spomin in opomin, Ljubljana 2003, 336)
- Watkin, D., 1992: History of Western Architecture, Laurence King Publishing.
- Zakonik cerkvenega prava. 1944: Škofijski ordinariat Ljubljana, Ljubljana.

Tehnični podatki o predstavljeni realizaciji

Investitor: Župnija Hrenovice
 Projekti: Inštitut za sakralno arhitekturo, avtor: doc. dr. Leon Debevec, u.d.i.a.
 Gradbena dela: Makser, d.o.o. Ilirska Bistrica
 Izvedba stropa: mizarski mojster Klemen Demšar